UDK 34:929 Bogišić V.
34:929 Konstantinović M.
340.141(091)
https://doi.org/10.18485/fpn_saborp.2025.18.ch10

Emil Mujević*

Univerzitet Donja Gorica
Crna Gora

Valtazar Bogišić i Mihailo Konstantinović – čuvari južnoslovenske pravne kulture

SAŽETAK

Valtazar Bogišić, ponosni sin dubrovačke oblasti, u višestrukom smislu zadužio je narod jednog govornog jezika. Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru predstavlja krunu njegovog rada, ali i krunu svih naših pravničkih pregnuća koja su se dešavala u različitim vremenskim periodima. Bogišićev metodološki pristup pri kodifikovanju imovinskog prava u Crnoj Gori, kao prvi takve vrste (do danas i jedini) na našim prostorima, poslužio je kao model još jednom velikom zakonodavcu, profesoru Mihailu Konstantinoviću. Taj model podrazumijevao je obavezu zakonodavca da u kodifikovanju dotad važećih običaja treba kombinovati posljednja evropska naučna dostignuća u oblasti prava sa stvarnim ponašanjem i potrebama zajednice. Konstantinović je upozoravao da

* Asistent na Fakultetu pravnih nauka Univerziteta Donja Gorica u Podgorici. Kontakt email: emil.mujevic@udg.edu.me

bi usvajanje Austrijskog građanskog zakonika, umjesto Bogišićeve kodifikacije, za osnovu „Jugoslovenskog građanskog zakonika" predstavljalo grešku u nacionalno-političkom smislu. U današnjem vremenu, kada je proces usklađivanja domaćih pravnih sistema sa sistemom prava Evropske unije nikad prisutniji, mora se voditi više računa o običajima i potrebama zajednice čije se pravo kodifikuje. Odnosno, mora se voditi računa o domaćoj pravnoj kulturi. Građanski zakonici su jedno od podesnijih sredstava za primjenu viših političkih i filozofskih ideja, a mi bismo morali voditi računa o trajnom gubitku pravnih i političkih posebnosti koje smo imali obavezu održati u životu. Dodatan prilog potrebi oslanjanja na ideje dvojice pomenutih velikana prava jeste činjenica da su oni i dan-danas imena koja ističemo u prvi plan kada sa pohvalama govorimo o domaćem pravnom sistemu. Tradicija u pravu treba biti podložna promjenama, ali ne na taj način da stvaramo pravni sistem koji će biti ograničenog trajanja.

KLJUČNE RIJEČI: Valtazar Bogišić, Mihailo Konstantinović, građanski zakonik, običajno pravo, Evropska unija

UVOD

Pomen na Valtazara Bogišića i Mihaila Konstantinovića sveprisutan je na prostorima nekadašnje Jugoslavije. U svjetlu sve većeg raslojavanja naših zajednica na pravnom i političkom planu, i pored toga što je Evropska unija ona kuća u koju bismo se svi mi htjeli smjestiti, čini se da bismo upotrebom Bogišićevog i Konstantinovićevog kodifikatorskog metoda ponovo mogli postati prepoznatljivi na evropskom prostoru. Ta prepoznatljivost mogla bi nas učiniti relevantnijim činiocima evropske zajednice nego što je to do sada bio slučaj.

Onda kada se pravo jedne države donosi po uzoru na pravo tuđih sistema potrebno je obratiti pažnju i na sopstvene osobenosti izražene kroz ono što možemo nazvati pravnom i političkom kulturom. Države nasljednice bivše Jugoslavije danas nisu ni približno važan faktor u smislu bilo kakvog uticaja na evropsko zakonodavstvo. Ako uzmemo za primjer činjenicu da je Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru (u daljem tekstu: OIZ),[1] koji je životno djelo Valtazara Bogišića, kroz par godina nakon stupanja na snagu preveden na

1 Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru donijet je i stupio je na snagu 1888. godine na prostoru tadašnje Crne Gore. Njegov tvorac je Valtazar Bogišić koji je, po pozivu crnogorskog knjaza Nikole, došao na Cetinje 1873. godine sa namjerom da ostvari povjereni zadatak kodifikacije građanskog prava u Crnoj Gori. Iako nam se na prvi pogled može učiniti da ideja kodifikacije za Crnu Goru uopšte vrjednosno ne odstupa od dotadašnje kodifikatorske prakse u jugoistočnoj Evropi, ipak se moramo sjetiti da Crna Gora do OIZ-a gotovo da uopšte nije imala pisano pravo, već se društvo upravljalo po opštevažećim običajima. Onda kada običajno

pet svjetskih jezika, kao i da je poslužio kao normativni uzor zakonicima drugih država, onda se po prirodi stvari moramo zapitati zašto smo i kada smo zaustavili sami sebe u originalnom civilizacijskom razvoju naših pravnih i političkih institucija. Mihailo Konstantinović se posvetio sličnom poslu kao i Bogišić i radio ga je gotovo dvadeset godina, da bi, na osnovu tako pripremljenog teksta, 1978. godine za Jugoslaviju bio donijet Zakon o obligacionim odnosima. Iako oba zakonska teksta spadaju u sam vrh pravničke vještine, znanja i umijeća, sudbine su im bile različite: prvi nije nadživio društvene i političke promjene u koje je ušla Crna Gora nakon knjaza Nikole. Crna Gora je nadživjela OIZ i opstala i bez njega, dok je ZOO nadživio državu u kojoj je donijet i opstao do današnjih dana, ali je „njegove" države nestalo (Vukadinović 2009, 73). Međutim, za potrebe ovog rada govoriće se o značaju metoda kojim su se služili Bogišić i Konstantinović u svom radu, postavljajući se kao čuvari južnoslovenskih posebnosti u državno-pravnom smislu, dok će o značaju normativnog dijela biti riječi na nekom drugom mjestu.

Danas je nemoguće zamisliti da će se zakoni bilo koje vrste koje donose parlamenti postojećih država nasljednica Jugoslavije u Evropi tretirati na naučan način, odnosno savremena Evropa se u odnosu na naše države danas s pravom ponaša kao supranacionalni entitet u punom značenju tog pojma. Ko će danas u Evropi prevesti bilo koji od zakona nastalih na našim prostorima u posljednjih nekoliko decenija? Na primjeru OIZ-a može se uočiti da su naši pravni i politički predstavnici bili relevantni faktori u oblikovanju evropskog prava i formiranja prvih ustanova koje će kasnije svoje korijene proširiti kroz različite evropske zajednice i organizacije. Napuštanje metodološke prakse, koju su slijedili velikani o kojima se u ovom radu piše, a koja je uvijek u centar stavljala običnog čovjeka, osnovni je razlog zbog kojeg se mi i danas nalazimo na samom kraju reda onih zemalja koje su pristupile i koje će tek pristupiti Evropskoj uniji.

U ovom radu nastojaćemo da prikažemo odavno napuštene i zaboravljene metodološke osnove u stvaranju i usklađivanju naših pravnih sistema sa sistemima koji postoje u evropskim državama, tačnije sa pravnim sistemom Evropske unije. Kao što se i iz naslova otkriva, taj metodološki pristup najviše se vezuje za Bogišića i Konstantinovića, a u njegovom se temelju nalazi narodna volja kao vrhovni izvor prava i pravednosti. Zanemarivanje narodne volje pri stvaranju prava uvijek za rezultat ima unošenje stranih tijela u pravni organizam jedne zajednice koji se nikada ne mogu u njoj primiti i pustiti korijenje.[2] To nas navodi na zaključak o našem svjesnom pristajanju na veoma ograničeno

---

pravo (nepisano) u jednoj državi ima primat u odnosu na zakonsko (pisano), tada ne možemo govoriti o zaokruživanju državno-pravnog identiteta.

2 O pravnim pozajmicama i pravu na južnoslovenskim prostorima: (Bogišić 2004, 6–11; Stojanović 2009; Konstantinović 2022, 120). O pravnim transplantima uopšte: (Watson 2000).

trajanje pravnog sistema koji se u ukupnom procesu unifikacije i harmonizacije uništava iznutra.

BOGIŠIĆ I NORMIRANJE JUŽNOSLOVENSKOG PRAVA

Bogišić se obično svrstava u pobornike istorijsko-pravne škole, ali nam rezultati njegovih radova govore da on lično nije bio sljedbenik samo jedne naučne ideje, već je kombinovao inače suprotstavljena znanja i metode u svom radu. Dok je suština istorijsko-pravnog učenja u tome da je pravo jedne države proizvod duha njenog naroda, a Bogišić je bio sljedbenik takvog učenja, dotle je njegovo posmatranje prava kao društvene pojave imalo nešto širi karakter. Bogišićevim radom u kodifikovanju prava u Crnoj Gori dominirao je sociološki metod. Taj metod podrazumijevao je neposredno ispitivanje društvenih prilika i običaja koji u narodu žive i kombinovanje rezultata dobijenih na osnovu takvog istraživanja sa najznačajnijim evropskim dostignućima o istom pitanju.

Kao utemeljivač discipline koja će kasnije u nauci biti definisana kroz *sociologiju prava* i *istorijsku sociologiju* (Milić 2009, 18–19), Bogišić je dao nemjerljiv doprinos razbijanju ideoloških obrazaca u pravu kao naučnoj i praktičnoj disciplini. Tome svjedoče njegovi zapisi na osnovu kojih se otkriva da je gajio simpatije i prema prirodnopravnoj školi, onoj koja je bila kritikovana od škole kojoj je sam pripadao. U Bogišićevom izvještaju knjazu Nikoli o radu i osnovnim načelima na sastavljanju zakonika, od 22. februara 1874. godine, stoji da je „sholastička mudrost glosatora bolonjskih već davno zaboravljena" i da „za teorije takozvanih *naturalista prošlog vijeka malo mare bolji današnji pravnici*" (Bogišić 2004, 246). Sveobuhvatnost Bogišićevog metoda i opšteg posmatranja prava kao društvene pojave je odavno napušten pravni ideal kojeg mi sa ovog mjesta i u okolnostima trajnog gubljenja sopstvenih državno-pravnih karakteristika ponovo priželjkujemo.

Ipak, i pored simpatija prema prirodnopravnoj školi, nesporna je činjenica da je Bogišić bio deklarisani pripadnik istorijske škole prava.[3] Međutim, rezultati njegovog rada na OIZ-u govore o upornom kombinovanju suprotstavljenih metoda, za šta mi smatramo da je opredjeljujuće u krajnje pozitivnoj ocjeni cjelokupne kodifikacije. O pripadnosti učenjima jedne ili druge škole, profesor Slobodan Perović pisao je da je Bogišićev OIZ u suštini prožet idejama racionalnog prirodnog prava (Perović 1998/99, 40), a o tome svjedoče i usmeni stavovi članova Komisije za odbranu doktorske disertacije Nika Martinovića: „Prof. dr Mihailo Konstantinović mi je primijetio na odbrani da je teško velike ljude, kao

3 Osnivač ove škole bio je Karl Fridrih Savinji, čija su učenja nastala kao reakcija na učenja škole prirodnog prava. On je smatrao da razlike između dviju škola postoje ne samo zbog različitog metodološkog pristupa u izučavanju i posmatranju prava, već da su te razlike „univerzalne prirode i da se manifestuju u svim oblicima ljudskog života" (Faso 2007, 454).

Bogišića, tvrdo vezati za jedan pravac ili školu jer oni u svom naučnom radu izgrađuju svoj pravac. Istom prilikom mi je prof. dr Albert Vajs rekao da je pitanje koliko je i da li je Bogišić pristalica istorijsko-pravne škole" (Martinović 1958, 270 prema Rašović 2018, 40).

Sve ovo treba da nam ukaže da u stvaranju prava zakonodavac ne treba biti isključivi pobornik jedne ideje, koliko god ona u relevantnim naučnim krugovima u određenom trenutku imala primat. Zasluga je Bogišićeve ideološke neograničenosti što je Crna Gora krajem XIX vijeka, kao društvo koje nije imalo istoriju pisanog prava, dobila zakonik koji je odmah po stupanju na snagu privukao pažnju najvažnijih evropskih pravnih adresa. Osnovno polazište u njegovom metodu dobro je objašnjeno u radu o raspravi Konstantina Vojnovića o naučnoj vrijednosti OIZ-a: „Zakonik je rađen uz strogo vođenje računa o idejama, običajima i društvenim potrebama sredine kojoj je Zakonik namijenjen. Jedna od najvećih vrijednosti OIZ-a ostala je njegova integracija u narodni pravni izraz. Bogišić je stvorio zakonski oblik živog narodnog prava" (Sirotković 1989, 160). Dakle, da je Bogišić odlučio prosto prepisati dotadašnja evropska rješenja u oblasti imovinskog prava sasvim sigurno bi rad na kodifikaciji trajao znatno kraće od 15 godina koliko je zaista trajao. On je uporno i konstantno istrajavao u odluci da osnov Zakoniku bude narodno mišljenje, odnosno običaji po kojima narod živi, ali uz eventualne modifikacije i prilagođavanja s obzirom na opšteprihvaćene evropske pravne standarde.

Na polju zakonodavne politike, prva dužnost koja se nameće zakonodavcu je da temeljno prouči postojeće ustanove narodnog prava; tek onda se može korjenito pristupiti proučavanju potrebnih i mogućih promjena (Konstantinović 1982, 424). Sa ovim u vezi su i teškoće u stvaranju originalnog jugoslovenskog građanskog prava nakon I svjetskog rata, o čemu će biti riječi u drugom dijelu rada. Na ovom mjestu treba reći samo da je Bogišićeva ideja o temeljnom proučavanju narodnih pojava kao prvom koraku u kodifikovanju prava poslužila kao uzor i model jednoj od najplodotvornijih generacija profesora Pravnog fakulteta u Beogradu, na čijem se čelu nalazio Mihailo Konstantinović (Orlić 2006, 759). Konstantinović je, za razliku od Bogišića, narodnu volju u cilju kodifikacije istraživao putem sudske prakse, tako da možemo govoriti o kontinuitetu jednog metoda čiji je utemeljivač Bogišić. Iako su išli različitim putevima u stvaranju južnoslovenskog građanskog prava, cilj je bio i ostao isti.

Domašaj Bogišićevog OIZ-a bio je, dakle, dalekosežan; on je utirao put modernoj pravnoj misli na tlu Južnih Slovena kao što je uticao na pojedine pravnike između dva svjetska rata da traže nova rješenja u zakonodavstvu (*Ibid.*). Crnoj Gori, među svim državama južnoslovenskog prostora, naravno, čini najveću čast Bogišićevo djelo, ali mi na osnovu cjelokupnog Bogišićevog rada i uvidom u njegova djela i spise možemo otkriti da je on imao cilj koji je prevazilazio granice Crne Gore, a koji je podrazumijevao sistematsko proučavanje i kodifikovanje južnoslovenskog prava u cjelini.

Bogišić je ostavio iza sebe ogroman broj radova, monografija i studija koji se odnose na pravo Južnih Slovena. Međutim, njegovi radovi obiluju i neprav-

nom građom. Na osnovu pukog posmatranja radova otkriva nam se svojevrsna Bogišićeva opsesija etnografijom Južnih Slovena, koju je on kroz ono što možemo nazvati pravnom etnologijom uobličio i uspostavio temelje različitih nauka koje u svom fokusu imaju etnos Južnih Slovena.[4] Ova činjenica sama po sebi, pogotovo u moderno doba, gotovo da ne znači ništa. Međutim, Južni Sloveni predstavljaju derivat jednog malog dijela pravih Slovena i svih onih koje su oni zatekli na prostoru Balkana ili Ilirikuma u ranom srednjem vijeku. Govoriti o „čistoti" jedne nacije danas opasan je, često tragičan, a uvijek uzaludan i besmislen posao. Isto tako, doživljaj jedne nacije kao bolje i „ravnopravnije" od neke druge predstavlja često tragikomičan sunovrat određenog individualnog ili kolektivnog intelekta. Govoriti o Južnim Slovenima danas znači govoriti o skupu ogromnog broja različitih etnosa koji su na balkanskoj vjetrometini kroz više od dva milenijuma ostavili značajnog traga. Ovih je okolnosti Bogišić bio veoma svjestan, pa se kao jedan od najvećih slovenofila uvijek čuvao od primamljive zamke da predmetu svojih interesovanja da metafizički ili religijski značaj. Ipak, etnološki miks, kojeg danas nazivamo južnoslovenskim, kroz vjekove svog trajanja[5], izgradio je svoja prepoznatljiva obilježja koja su samo njemu svojstvena. Ta obilježja Bogišić je najvjernije predstavio putem proučavanja običajnog prava i tako se postavio kao vrhovni i neposredni čuvar južnoslovenske pravne kulture i tradicije. Čuvati južnoslovensku kulturu znači biti čuvarem svih onih tradicija koje su ne samo Južni Sloveni, već i svi drugi narodi, zatekli ili uspostavili na našem jednojezičnom prostoru. Odricanjem od zatečenog stanja Južnih Slovena odričemo se sami sebe i tako svjesno postajemo „novi" evropski narod, a cjelokupna istorija govori nam da bismo mogli, makar uslovno, doživljavati sebe autohtonima kada je u pitanju evropski prostor.

---

4 O Bogišićevom proučavanju južnoslovenskog prava (Bogišić 1867; 1874; 1884; 1927; Bogišić & Jireček 1904).

5 Početke južnoslovenske kulturne dominacije na prostoru nekadašnjeg Ilirikuma trebalo bi smjestiti u IX vijek, onda kada su Ćirilo i Metodije radili na opismenjavanju i hristijanizaciji tog naroda. Od tog vremena počinje južnoslovenska era, koja se, nažalost, kroz uticaj različitih vjerskih organizacija, koje su uglavnom nasiljem uspostavljale dominaciju, potpuno odrekla sopstvene istorije koja prethodi navodnom doseljavanju Slovena. Dakle, period prije šestog, odnosno sedmog, vijeka ostaje naučna misterija koju je hitno potrebno riješiti. Odugovlačenjem svjesno osuđujemo sebe na nove sukobe. Djelovanje Ćirila i Metodija na južnoslovenskim prostorima predstavlja momenat kada su prostori zapadnog Balkana postajali dijelom civilizacije, odnosno najveći dometi tadašnjih država i carstava od tog su momenta postali sastavni dio i južnoslovenske kulture. Jezik, koji je osnovna kulturna tvorevina, predstavlja nužan uslov za trajnije uspostavljanje misli o postojanju jednog naroda. Međutim, jezik sam po sebi ne može predstavljati takav uslov, već samo onaj jezik koji se mogao pismom izraziti. To je razlog zbog kojeg su ilirski i drugi naši identiteti ostali zagonetni. O tome (Mujević 2023). O djelovanju Ćirila i Metodija na našim prostorima posebno: (Ćirković 1995, 20–24). O jeziku Ilira i Južnih Slovena: (Orbini 1999, 236 i dalje).

Bogišić je, kako smo već rekli, putem običaja nastojao upoznati život i obilježja južnoslovenskih zajednica. S tim u vezi zanimljivo je njegovo zapažanje zašto je običajno pravo, a ne zakonsko (pisano), prva adresa u cilju ostvarenja tog posla. Naime, Bogišić je razmišljao o tome kako bi izgledalo da se neko odluči napisati istoriju prava u Dalmaciji: istoričar koji bi želio napisati istoriju prava u Dalmaciji u prvoj polovini XIX vijeka proučiće austrijski Opšti građanski zakonik koji, budući da je bio sastavljen za sasvim druge pokrajine, nije uzimao u obzir posebnosti dalmatinskih običaja. Dakle, jasno je da bi pisanje istorije tog naroda na temelju pisanih zakona dalo posve pogrešnu sliku stvarnosti. Iz tog razloga, on je proučavanju običaja dao apsolutni primat, te je ta njegova odluka za rezultat imala sastavljanje ogromnog upitnika/ankete koji je sadržao više hiljada pitanja usmjerenih na ukupno otkrivanje društvenog, običajno-pravnog, života Južnih Slovena. Takva anketa je bila krov pod kojim su se rodile i trajno smjestile norme Opšteg imovinskog zakonika. Anketa je bila usmjerena na narod, pa su njeni rezultati zapravo manifestacija apsolutne pobjede narodne volje u stvaranju sopstvenog prava.

Na isti način kao i na primjeru dalmatinskih običaja možemo tretirati proučavanje prava svih zajednica na južnoslovenskom prostoru (Hrvatska, Slovenija, Boka Kotorska, a djelimično i posredno Srbija i Bosna i Hercegovina), koje su kao svoje zakonsko pravo imale ili austrijski OGZ, ili šerijatsko pravo, ili pravo neke treće strane sredine. Uglavnom je zakonsko pravo na našim prostorima bilo pisano pravo različitih okupatora. Izuzetak su predstavljale nepokorne oblasti stare Crne Gore, crnogorskih Brda, djelova sjeverne Albanije, djelova Hercegovine, i sl. Naime, običajno pravo je imalo dominantan karakter na tim prostorima u smislu da se zakonsko pravo (nevoljno) primjenjivalo samo u oblasti poreskih propisa. Okupatorima i nije bilo u interesu da troše svoje ljudstvo i svoja sredstva na osvajanje svih naših krajeva, pogotovo onim nepristupačnim i krajevima dalekim od mora, te iz tog razloga korijene južnoslovenskog prava i pravne kulture najvjerodostojnije možemo proučiti na primjerima navedenih oblasti. To je još jedan od važnih razloga zbog kojih je Bogišićev OIZ stekao autoritet u naučnim pravničkim krugovima koji ni dan-danas ništa nije slabiji.

Posebno je u ovom kontekstu značajno Bogišićevo razmatranje posljedica koje nastaju onda kada zakonodavac ne obraća pažnju na pravne običaje u narodu, odnosno kada se narodu nameće tuđe pravo: „Držeći se narod tvrdo svoga običaja kako no svoga proizvoda, već i radi toga mrzi ili baš nepovjerljivo gleda na svako novotarenje, a osobito ako ono stoji u oprjeci s njegovim pojmovima o pravu i pravici i nije izazvano očevidnim potrebama kojima se na drugi način ne može zadovoljiti. Uslijed toga, pošto je izdan zakon, sastavioci kojega ne obzirahu se na pravne pojmove, uvjerenje, potrebe i običaje naroda, neizbježno se javlja otpor sa strane naroda, pa i kad bi moguće bilo savladati taj otpor i mehanički uvesti taj zakon, to ka što na svakomu koraku sretamo u pravnoj istoriji, taki zakoni mjesto da uvedu nekakav red i opredijeljenost u pravne pojmove i u pravni život naroda, uvode u svakom slučaju nered i haos,

tako da se pravni pojmovi koje je narod od prije imao pomute, a novština mu, u najboljem slučaju, ni u čemu ne koristi" (Bogišić 2004, 36).

Međutim, kako smo i na samom početku prikazali, bezuslovno slijeđenje jedne ideje ili ideološke koncepcije nije bilo svojstveno za Bogišića, te je iz tog razloga i Radomir Lukić ukazao da: ,,S jedne strane, Bogišić smatra da zakonodavac može da zakonom ukida običaje, idući za svojim shvatanjem njihove korisnosti. Ali, s druge strane, on snažno podvlači da pravo treba da bude ukorijenjeno u narodu, da ističe iz osnovnih svojstava njegovog stvarnog života, da odgovara njegovim pogledima. Kao sociolog Bogišić jasno vidi da se brojni zakoni koji ne ispunjavaju pomenute uslove narodnog prava – u praksi izobličavaju, da ih običaj ukida i na taj način se pokazuje jačim od zakona. Prema tome, može se reći da je njegov osnovni stav da su običaj i zakon ravnopravni, iste pravne snage, da jedan drugi mogu da ukidaju" (Lukić 1989, 18).

Dio o Bogišićevom normiranju prava privešćemo kraju stavom da pravo kao proizvod jedne zajednice (na koju se ono i odnosi) ne može biti odvojeno od želja i potreba te zajednice. Na osnovu toga možemo reći da pravedno pravo može biti samo ono koje svoj izvor ima u potrebama i suštini zajednice. Dakle, cjelokupna istorija prava obilježena je borbama narodnog prava da postane zakonsko (Mujević 2023, 38–39). Kontinuitet takvih borbi na našim prostorima prekinuo je upravo Bogišić, a tome je svjedok svako slovo OIZ-a koji je jedinstven primjer kvalitetnog (prema evropskim i svjetskim naučnim standardima) zakonika napisanim na osnovu neposredno dobijenih odgovora (od strane naroda) na više hiljada pitanja o društvenom životu u Crnoj Gori. U procesu ostvarivanja uslova za pristupanje Evropskoj uniji morali bismo makar i minimum pažnje posvetiti ovakvim ili sličnim metodološkim postavkama. U suprotnom, kao što već godinama primjećujemo, naši pravni sistemi postaju rezultati prepisivanja ranijih prepisivača koji su takođe predstavljali države kandidate za pristup EU. Bogišićeva intencija je bila stvoriti pravni sistem koji će definitivno usmjeriti razvoj prema modernoj građanskoj državi, kakva postoji i razvija se na Zapadu (u zemljama evropskog kontinentalnog kruga), ali tako da taj razvoj teče što prirodnije, bezbolnije, bez haosa i potrebe za represijom. Drugim riječima, njegova namjera je bila osigurati crnogorskom pravu organski razvoj tako da se postigne harmonija narodnog i zapadnog prava, crnogorskih socijalno-pravnih prilika i potreba i savremene zapadne pravne nauke i zakonodavstva (Ravlić 2011, 60).

Ono što mi danas možemo izvući kao pouku, a na osnovu Bogišićevog metoda, tiče se dinamiziranja naučnog pristupa u stvaranju ili izmjeni nacionalnog pravnog sistema. Naime, centralni epistem Bogišića – da nauka treba da se bavi *životom* naroda, daje nam odgovor na pitanje kako (bogate) domaće pravne tradicije integrisati u savremeni evropski pravni okvir. Izvor konkretnih izmjena nacionalnih pravnih zakonodavstava mora biti u državnim granicama kako bi te izmjene imale karakter trajnosti. Hitnost u ostvarivanju uslova za članstvo u EU dovela je do praktične potrebe da se u našim krajevima političkim putem dolazi do rješenja. Upravo je smisao ove reminiscencije na

Bogišića upozorenje savremenom zakonodavcu, ali i političkim predstavnicima. Koristeći Bogišićev metod, Crna Gora i druge države koje su kandidati, ili će to biti, za članstvo u EU, mogli bi sa naučnog aspekta značajno doprinijeti ukupnom evropskom pravu, a taj metod podrazumijeva ispunjavanje sljedećih koraka: a) temeljno proučavanje društvenog mišljenja o svim značajnim pitanjima kojima se vrši pravna transplantacija; b) dobijene rezultate ostaviti u svojoj čistoti ne modifikujući ih; c) naučno obezbijediti jezičku i suštinsku usaglašenost tih rezultata i savremenih evropskih rješenja; d) prilagoditi jezik kojim se pravne norme iskazuju na taj način da budu razumljive kako sudijama i drugim profesionalnim pravnicima tako i adresatima normi; e) rasporediti materiju po *uobičajenoj* (pandektističkoj) građanskopravnoj sistematici; f) ukloniti sve elemente iz prvog koraka koji mogu dovesti do smetnje u razvoju države i društva u kontekstu pridruživanja EU.

Kao što možemo vidjeti, osnov za adekvatnu integraciju naših pravnih sistema u savremeni evropski pravni okvir predstavlja donošenje jedinstvenog, cjelovitog zakonskog teksta koji reguliše cjelokupnu oblast građanskog prava (kako se norme u različitim zakonima ne bi ,,sudarale" i na taj način iritirale pravni sistem). Nužnost donošenja *građanskog zakonika* u savremenoj Crnoj Gori, kao i u državama regiona, ističe se danas kao imperativ. Komisija za izradu građanskog zakonika mora sa naučnog aspekta pristupiti kodifikaciji, pogotovo sociološkog, zatim treba imati multidisciplinaran pristup tokom kodifikovanja, a u svakom trenutku treba upoređivati dobijene rezultate sa pravilima koja otkrivamo kroz direktive EU. Harmonizacija podrazumijeva međusobno kombinovanje nacionalnog i nadnacionalnog, a u slučajevima bivših jugoslovenskih republika harmonizacija svoje značenje gubi i nadnacionalno se predstavlja kao jedino moguće. Takve su posljedice nenaučnog, čisto političkog, pristupa u kodifikovanju prava.[6]

KONSTANTINOVIĆ I KONTINUITET JEDNOG PRAVNOG METODA

Mihailo Konstantinović je najvjerniji sljedbenik Bogišićeve ideje da pravo jedne zajednice treba izvirati iz njenih želja i potreba. Svoj stav o tome izrazio je u radu koji je izvorno objavljen 1938. godine (Konstantinović 1982a, 422), onda

6 O pitanju harmonizacije nacionalnih pravnih sistema sa pravom EU danas može se zaključiti da do harmonizacije zaista dolazi u oblasti imovinskog prava, a tome u prilog idu brojne konvencije i drugi pravni akti nastali u okviru instituta UNIDROIT i UNCITRAL, kojima se omogućava jednostavan i brz promet stvari i usluga. Oni, po spoljašnjim granicama, odgovaraju ugovornom obligacionom pravu. „Očigledno je da do stvarnog ujednačavanja pravila dolazi samo u onim oblastima građanskog prava koje su slične po svojoj prirodi". O tome: (Kovačević Kuštrimović 2011, 468–469).

kada se vodila velika naučna rasprava o tome koje zakonodavstvo treba uzeti kao model za donošenje Jugoslovenskog građanskog zakonika (Orlić 2022). S jedne strane djelovali su pobornici stava da za osnov jugoslovenskog treba uzeti austrijsko građansko pravo. Radilo se o tada veoma značajnim pravnim autoritetima nasuprot kojih su stajali pobornici ideje da buduće jugoslovensko građansko pravo treba biti zasnovano na pisanom pravu jednog dijela naših naroda: na Bogišićevom Opštem imovinskom zakoniku.

Na temelju rada Komisije za izradu tzv. Predosnove građanskog zakonika za kraljevinu Jugoslaviju, nacrta nikad donesenog Jugoslovenskog građanskog zakonika, mi zaključujemo da nije postojala naučna svijest o tome šta znači inkorporacija tuđeg prava u sopstveni pravni sistem. Iako među najvećim autoritetima u pravu, ni hrvatski, ni slovenački, ni srpski profesori nisu pružali otpor ideji o nenasilnoj „okupaciji" nacionalnog pravnog sistema. U red tih profesora spadaju i profesori Živojin Perić, Dragoljub Aranđelović, Đorđe Nestorović. Nasuprot tome, prema drugom shvatanju, polazna tačka za izradu građanskog zakonika trebalo bi da bude Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru, a ne Austrijski građanski zakonik. Ovo drugo shvatanje zastupao je jedan broj istaknutih pravnika mlađe generacije u Srbiji, od kojih će neki docnije, poslije Drugog svjetskog rada, igrati značajnu ulogu u donošenju najvažnijih i najbolje izrađenih zakona u oblasti građanskog prava (*Ibid.*, 54).

Mihailo Konstantinović se veoma brzo istakao kao jedan od najvećih zagovornika kodifikacije prava koja počiva na našim nacionalnim osnovama, a ne na stranim.[7] Međutim, Opštem imovinskom zakoniku, kao ni samoj Crnoj Gori, od važnijih predstavnika naše pravne misli tog doba nije pridavan naročiti značaj. Posljedice ignorisanja mogućnosti koje postoje kod nas samih osjećamo i mi, a tome svjedoči činjenica da mnoge bivše države jugoslovenske federacije nemaju svoje građanske zakonike ni dan-danas. Konstantinović je afirmaciju domaćeg zakonodavstva, izraženu kroz OIZ, započeo radovima (Konstantinović 1982a; 1982b) u kojima je dokazivao da OIZ sadrži neophodne kvalitete da posluži kao osnova za budući zakonik.

Razlozi i ideje profesora Konstantinovića za protivljenje recepciji austrijskog građanskog prava leže u činjenici da je on pravo shvatao kao pojavu koja nije vezana za njegovu, slobodno možemo reći, najmanje vrijednu manifestaciju – normativizam (Mujević 2023a, 41–42).[8] Normativizam i pravni pozitivizam u važećim propisima vide ovaploćenje prava i svega što je pravno, pa

7 Pored Konstantinovića, stubove odbrane južnoslovenskog prava predstavljali su Božidar S. Marković, Čeda Marković, Dragutin Janković i dr.

8 Normativistički pogled na pravo u ovom smislu podrazumijeva pojam djelotvornosti ili učinkovitosti pravne norme. Naime, norma će biti učinkovita onda ako se nje pridržavaju njeni adresati, tj. da ona u onim slučajevima u kojima se njeni adresati, zbog različitih razloga, ionako ne ponašaju shodno normama, ipak dovede do ponašanja koje je u skladu sa normama. O tome (Hoerster 2024, 49).

izvan toga nema ničega što može interesovati jednog pravnika (Vračar 1995, 160). Njegova shvatanja naslanjala su se na stav da pri stvaranju pravnih normi treba poći ne samo od prethodnih zakonskih rješenja, domaćih ili stranih, već da treba zadovoljiti potrebe naše prakse, pa je upravo to bio opredjeljujući razlog zbog kojeg je on glavni dio materijala za Skicu za Zakonik o obligacijama i ugovorima (Konstantinović 1969) preuzeo iz narodnog pravnog života, a dominantno iz naše sudske prakse. Ovaj metod podrazumijevao je upotrebu jezika kojeg će moći razumjeti i pravni laik, čime bi se ostvario još jedan od bogišićevskih kodifikatorskih ideala koji podrazumijeva pravilo: jedan pravni institut – jedna misao – jedna rečenica. Konstantinović je, sa ovim u vezi, na sljedeći način objašnjavao zašto u zakoniku treba, koliko je to moguće, izbjegavati stručnu terminologiju:

> *Prilikom izrade nacrta težilo se da zakonik bude tako sastavljen da ga mogu čitati i razumjeti i nestručni ljudi koji će se baviti poslovima regulisanim u njemu. A to se moglo postići najprije izbjegavanjem stručne terminologije i opisivanjem onoga što se inače među stručnjacima označava jednom riječi. Svrha nacrta je da zakon bude razumljiv, a ne da učesnike u prometu nauči pravu. Pravo se ne može naučiti iz zakona, ali zakon može biti sastavljen bar većim delom tako da bude pristupačan ne samo pravniku, nego i svima kojih se tiče, bez naročitog objašnjavanja od strane stručnjaka.* (Konstantinović 2022, 119)

Ipak, Konstantinović je svoja upozorenja tadašnjem zakonodavcu izrazio kroz stav da usvajanje austrijskog građanskog prava predstavlja grešku i u nacionalno-političkom smislu.[9] S obzirom na već djelimično opisan metod inkorporisanja prava Evropske unije u domaće pravne sisteme, koji podrazumijeva gotovo uvijek „prepisivanje ranijih prepisivača", mogli bismo uporediti sadašnje stanje u pogledu harmonizacije prava sa onim koje je postojalo u vrijeme kada se raspravljalo o Predosnovi. Kad je u pitanju građansko zakonodavstvo kao osnova jedne nacije, Konstantinović je smatrao da ako se ne izgradi jugoslovensko pravo neće biti ni Jugoslavije kao države (Orlić 2022, 55). Iako je Austrijski građanski zakonik odgovarao prilikama jedne moderne države, ipak je „odozgo nakalemljen kao moderna legislativna kreacija", a da se nije vodilo mnogo računa o mentalitetu, pravnom shvatanju sredine, stepenu kulture, stepenu

9 Profesor Konstantinović se veoma kritički odnosio prema ovom predlogu, a to se može vidjeti i na sljedećem mjestu: „Usvajanje austrijskog građanskog prava predstavlja nacionalno-politički jednu pogrešku. Jugoslavija treba da ima jugoslovenski zakonik stvoren prema potrebama Jugoslovena. On treba da je jedno sredstvo za stvaranje Jugoslovenstva. Obično se i ne sumnja koliko je vaspitna moć zakona pod izvesnim uslovima, razume se, a i lako se zaboravlja da nije savetno u jednu revolucionarnu tvorevinu, kao što je to naša zemlja, unositi duh srušenog poretka. Pobednički Rim je imao rđavo iskustvo sa pobeđenom Grčkom. Pitanje je prosto i ono se svodi na to da li mi želimo da Jugoslavija bude imitacija Austrije ili zemlja koja će imati sopstveni duh i sopstvenu fizionomiju". (Konstantinović 1982b, 55)

ekonomskog razvoja, jačini socijalnih odnosa one sredine za koju je donesen (Matanović 1936, 264–265). Primjera radi, prema Austrijskom građanskom zakoniku bilo je moguće da ćerke naslijede preminulog oca zajedno sa svojom braćom. Prema običajnom pravu većine naših zajednica tog doba sestra bi se uvijek odricala nasljedstva u korist svog brata. Zapravo, do odricanja nije trebalo ni doći jer se o nasljedstvu na strani ženskog člana porodice uopšte nije ni govorilo. Problem koji se ovdje uočava je postojanje pisanog prava koje ne odgovara faktičkom stanju stvari: zakoni postoje da bi se primjenjivali, a ne da bi bili samo puka slova na papiru. Civilizovanje pravnih ustanova jednog društva mora se događati iznutra, odnosno mentalitet kao psihički odnos zajednice po različitim društvenim svakodnevnim pitanjima mora se mijenjati iz same zajednice, a ta promjena na kraju za rezultat mora imati pisano pravo – zakon. U suprotnom, onda kada se zakonom pokušava promijeniti stvarno stanje stvari, a pogotovo u oblasti ličnopravnih odnosa, zakon će samo iritirati ukupan pravni sistem i narušavati pravnu sigurnost. Kada se donose zakoni država mora obezbijediti uslove da zakonodavstvo prilagodi potrebama, prilikama, običajima i mentalitetu svih zajednica u njenim okvirima, „strogo vodeći računa o svim nijansama, o svim suptilnostima, o svim dualitetima narodnog života" pri donošenju onog zakonika koji najdublje i najbitnije zasjeca u temelje socijalnog života naroda (*Ibid.*, 269).[10]

Konstantinović je smatrao da „odupiranje narodnog života novim pravnim rješenjima ipak ima svoje granice i one ponekad, pod kombinovanim dejstvom raznih faktora, moraju popustiti" (Konstantinović 1982a, 424). Osim toga, smatrao je da i sam običaj može postati smetnja daljoj evoluciji društvenih odnosa i kao takav ne može odgovarati potrebama sredine. Zatim, „po svojoj prirodi i svrsi zakon se ne ograničava kao običaj da utvrdi ono što jeste, već ima i aktivnu ulogu: on teži da upravlja stvarima u izvesnom pravcu, prema nekom idealu. Dok običaj čeka da ga stvori proteklo vreme, zakon ide u susret vremenu. Racionalni element prava dobija u njemu svoj izraz. Njegovo preimućstvo nad običajem u tome pogledu je očigledno" (*Ibid.*). Moramo imati na umu da je običajno pravo podložno sopstvenoj evoluciji. Nije samo narodni duh ta apstraktna odrednica koja će jednom društvu nametnuti shvatanje o pojmovima pravde, morala i prava. Ono što je ključno za razvoj prava jeste *stalna i trajna*

10 S obzirom na njegovu važnost u kontekstu teme ovog rada, u nastavku će biti prikazan stav Alekse Matanovića povodom opasnosti kodifikovanja prava po tuđem modelu: „Nesporno je da moderno društvo traži i moderne zakone. Ne zbog modernizma nego zato što moderno društvo stvara i moderne forme u međusobnim svojim odnosima. Ali je isto tako nesporno i to da svaki narod mora da živi svojim prirodnim životom i da prostog čovjeka odvojiti od prirodnog pravnog života znači isto to što i odvojiti ga od maternjeg jezika. Ne znači to ako je Austrijski građanski zakonik decenijama imao pravnu važnost nad izvjesnim djelovima države da je on narodu postao svoj i blizak u onome u čemu se odlikuje i odstupa od običaja narodnih. Naprotiv, *on mu je uvijek tuđ i tuđ će mu ostati*".

volja, kako pravnika tako i pravnih laika, za pravnim mišljenjem, pravnim preispitivanjem i pravnim tumačenjem (Mujević 1982a, 43).

Na temelju izloženog nameće se zaključak da bivše jugoslovenske države ne oskudijevaju u pogledu primjene prava, već u pogledu primjene kvalitetnog i adekvatnog prava. Činjenica da se na našim prostorima zakoni tako često mijenjaju dovodi do sve veće prisutnosti pravne nesigurnosti, a u nedostatku pravde, kao ideje prava, pravna sigurnost je jedino na šta se zajednica može osloniti. Smatramo da se kvalitet pravnih sistema na ovim prostorima može unaprijediti ukoliko se pruži mogućnost da pravni naučnici, a ne političari, kreiraju pravne norme. Konstantinović i Bogišić su, svako u svom vremenu, bili od strane državnog aparata postavljeni da stvaraju osnove pisanog građanskog prava. Nosioci vlasti naše regionalne savremenosti ne prepoznaju potrebu da se tako nešto danas čini.

Naravno, Bogišićevom i Konstantinovićevom metodu bi se moglo štošta prigovoriti. Primjera radi, Bogišićev OIZ nije u praksi dostigao nivo očekivane primjene. Običajno (nepisano) pravo u svom čistom obliku i dalje je imalo primat u tadašnjoj Crnoj Gori, a pogotovo u njenom zaleđu (Stojanović 1987). Isto tako, Konstantinovićeve odredbe, primjera radi iz saveznog Zakona o nasljeđivanju, i tada i danas bile su samo slovo na papiru koje se u praksi gotovo uopšte ne primjenjuju. Međutim, to ne umanjuje vrijednost pravnih normi koje su oni konstruisali kao simbiozu običajnog prava i na rimskom pravu zasnovanog evropskog prava.

Pravno stanje na teritoriji Jugoslavije prije II svjetskog rata nije bilo značajno drugačije u odnosu na današnje: imamo države sa različitim, uglavnom prepisivanim, rješenjima iz stranih zakonodavstava. Građansko-pravna pravila koja danas kod nas važe rezultat su vjekovnog prilagođavanja našeg prava stranom modelu bez odgovarajućeg metodološkog pristupa koji bi nam, ukoliko već ne postoji želja da se od tog posla odustane, obezbijedio kvalitet samog prepisivanja. Pravni partikularizam je posljedica primjene običajnog prava i ono nikada neće i ne treba biti pravno mjerilo demokratskih sistema,[11] upravo iz razloga jer rascjepkanost obrazaca društvenog ponašanja ne vodi društvenoj koheziji i to se, kad-tad, mora ispoljiti u obliku svođenja računa, tj. „zaustavljanja nečije prakse". Povodom potrebe donošenja kodifikacije koja će svoj izvor imati u narodu, a koja će biti i naučno zasnovana, Konstantinović je u prvi plan isticao nužnost uspostavljanja pravne sigurnosti. Onda kada pravna sigurnost učvrsti pravni poredak tada će samo društvo formirati čvrst politički poredak (Mujević 2023a, 47).

Do donošenja Predosnove kao građanskog zakonika za Jugoslaviju nikada nije došlo. Iako su tridesete godine prošlog vijeka obilježene, u ovom smislu, ukrštanjem stavova dvije različite struje, kako smo mogli vidjeti, na kraju

11 Iako i to predstavlja paradoks jer upravo demokratija zahtijeva različitost mišljenja.

smo za rezultat imali potpuno razjedinjen pravni poredak jedinstvene države, sa izuzetkom Krivičnog zakonika i procesnih zakona. Konstantinovićeve kritike upućene Predosnovi građanskog zakonika naišle su na neuspjeh kada je u pitanju metod izrade navedene kodifikacije. Opšti imovinski zakonik nikada nije prihvaćen kao osnova za nacrt. Međutim, ideje koje je on zastupao u svojim kritikama ponovo su oživjele, ali na jedan drugačiji način. Sada se profesor Konstantinović posvetio još dubljem proučavanju Bogišićevog metodološkog pristupa kodifikaciji, ali na novoj adresi. Ta adresa je predstavljala njegov drugi dom, a zove se Pravni fakultet u Beogradu.[12]

Nakon Drugog svjetskog rata Konstantinović je u fokus svojih naučnih interesovanja stavio potrebu za izmjenom postojećeg privatno-pravnog sistema. Zakon o nevažnosti pravnih propisa donijetih prije 6. aprila 1941. godine i za vrijeme neprijateljske okupacije, donijet 1946. godine, prema mišljenju jedne grupe profesora na čelu sa Živojinom Perićem, ukinuo je sve propise u FNRJ i u njoj uopšte nije ni postojalo pravo. Konstantinović je dosljedno svom stavu odranije, o nezadovoljavajućem kvalitetu predratnog prava, prihvatio u osnovi ideju zakona o oduzimanju pravne snage propisima predratnog prava, jer je držao da će se na taj način omogućiti nesputani razvoj prava u sudskoj praksi (Orlić 2006, 47–52). On je bio u sličnoj poziciji kao i Bogišić kada je shvatio da ne postoji značajan broj pisanih zakona na prostoru čije je pravo trebalo kodifikovati, dok su evropske države, jedna za drugom, već imale utemeljene ili su donosile svoje kodifikacije u drugačijim uslovima života. Konstantinović se morao držati pravila nauke i evropske prakse, s jedne strane, dok je, s druge, svoju djelatnost kodifikovanja, stvaranja pravnih normi, zasnovao na proučavanju domaćih sudskih presuda. Na ovaj je način, prema mišljenju Slobodana Perovića, Konstantinović kao kodifikator imovinskog prava stao i ostao uz Valtazara Bogišića, i time uveličao pravnu zajednicu slovenskog juga (Perović 2006).

Iako metodološki inspirisan Bogišićem, Konstantinović je, kako vidimo, upotrijebio nešto drugačiji metod radi otkrivanja narodne volje. On je svoje uvjerenje da je moguće donijeti optimalan građanski zakonik za Jugoslaviju bazirao na dvjema pretpostavkama: 1) kroz mogućnost sociološkog predviđanja evolucije društvenih odnosa i opstajanja kodifikovanih pravila uprkos njoj, 2) norme bi trebalo formulisati tako da dobiju oblik ,,gipkih direktiva, opštih standarda", umjesto da budu kruto formulisane.

---

12 Profesor Miodrag Orlić prenosi da je na zapisniku sa sastanka Opšteg seminara za privatno pravo Pravnog fakulteta u Beogradu ostala sljedeća zabilješka: „Prisutni g. M. Konstantinović, B. Marković, M. Begović, B. Nedeljković i A. Lazarević. Uvodnu reč održao je g. prof. Konstantinović. O programu rada u ovoj godini govorili su g. Konstantinović i Marković. Program rada će biti uglavnom, kao i ranije, samo će se naročita pažnja obratiti obrađivanju tema iz Opšteg imovinskog zakonika za Crnu Goru" (Orlić 2006, 770). Sastanak o kome je riječ, kao što vidimo, predstavlja prekretnicu u formiranju nastavnog plana i programa za građanskopravnu oblast.

Svoju namjeru da kodifikuje djelove građanskog prava u Jugoslaviji Konstantinović je ostvario stvarajući krunu svog ukupnog rada – *Skicu za Zakonik o obligacijama i ugovorima*, na osnovu koje je nastao Zakon o obligacionim odnosima, koji je suštinski i dalje na snazi u državama nasljednicama bivše Jugoslavije. Obrazlažući Skicu (nacrt), on je zabilježio sljedeće:

> *Prilikom izrade nacrta Zakonika o obligacijama i ugovorima rukovodeća misao pri izboru materijala i kriterijum pri traženju rješenja pojedinih pitanja bili su potrebe naše sudske prakse. Stalno se imalo u vidu da zakonik treba da sadrži pravila za pravno kanalisanje prometa dobara i usluga. Zbog toga je glavni dio materijala uzet iz našeg pravnog života, poglavito iz naše sudske prakse. Taj materijal obrađivan je i prenesen u članove zakonskog nacrta.* (Konstantinović 2022, 119)

Zaključujući priču o Konstantinovićevom metodu u stvaranju jugoslovenskog građanskog prava iznijećemo još jedan dio njegovog obrazloženja Skice:

> *Naša pravna praksa nije jedini izvor materijala koji je služio za izradu ove skice. U novim zakonodavstvima i, opštije rečeno, u uporednom zakonodavstvu, neka pitanja iz ove oblasti riješena su na način koji više odgovara potrebama praktičnog života nego naša stara pravna pravila. Zbog toga se u ovoj skici nalazi veći broj pozajmica iz uporednog zakonodavstva. Neke od njih su preuzete otud u obliku koji imaju u originalu, kad god je izgledalo da je tako nađena jasna i precizna formula. Tim povodom potrebno je podvući da se nije težilo za originalnošću u svakom pogledu i po svaku cijenu. Osnovna svrha cijelog posla bila je da se poslije studije cijele materije formulišu pravila kojima će biti uređeni obligacioni odnosi na način koji bi najbolje odgovarao našim prilikama. I zbog toga, ako se u nekom pravu našlo neko pravilo koje se u praksi pokazalo kao pogodan instrument da se postigne određena svrha, nije se oklijevalo da se ono prihvati i unese u tekst skice, kad god se došlo do zaključka da rješenje sadržano u njemu odgovara našim potrebama.* (*Ibid.*)

ZAKLJUČAK

Izražavanje narodnog osjećanja u građansko-pravnom zakonodavstvu na našim prostorima došlo je najviše do izražaja u radovima Valtazara Bogišića i Mihaila Konstantinovića. Slijedeći suštinski isti metod, uz nastojanje da ostvare isti cilj, oba kodifikatora istakli su se kao vrhovni čuvari domaće, južnoslovenske, pravne kulture. Onda kada je Bogišić bio u poziciji da ide lakšim putem, koji bi podrazumijevao preuzimanje u domaći pravni sistem onih pravnih rješenja koja su stvorile najuticajnije evropske države, bili smo na prekretnici: da li ćemo postati pravna kolonija neke evropske sile, ili ćemo za naše narode donijeti pravo koje mu odgovara i koje će trajati. Takođe, kada je Konstantinović bio u pozi-

ciji da ide lakšim putem, koji bi podrazumijevao bespogovorno prihvatanje i pristajanje na predloge najvećih pravnih autoriteta njegovog doba, bili smo na veoma sličnoj prekretnici. Na sreću, dva velikana naše pravne misli odlučila su da za nas stvore optimalno zakonsko pravo koje možemo s ponosom isticati i u najznačajnijim evropskim i svjetskim krugovima. Tako je i bilo: slava Opšteg imovinskog zakonika i dalje traje, a njegovo se proučavanje na pravnim fakultetima u cijelom regionu podrazumijeva, pa tako on postaje uvodno štivo za svakog budućeg pravnika u Crnoj Gori, Srbiji, Hrvatskoj, a nešto manje i u drugim jugoslovenskim državama. O slavi savremenog Zakona o obligacionim odnosima, na čiji su sadržaj najveći uticaj izvršili Konstantinovićevi pravni stavovi i pravne formulacije izražene u Skici, dovoljno govori činjenica da se on i danas nalazi na pravnoj snazi u bivšim jugoslovenskim republikama.

Smisao isticanja dvojice velikana u prvi plan u 2024. godini nalazimo u važnosti upozoravanja naših savremenih zakonodavaca, koji, ostvarajući uslove za članstvo bivših jugoslovenskih republika u Evropskoj uniji, recipiraju i imitiraju tuđe pravo gotovo bez ikakvog osvrta, barem kroz jezičke formulacije, na rezultate ostvarene u našoj istoriji prava. Kao što smo mogli vidjeti, običaje jedne sredine je veoma teško promijeniti i iskorijeniti. Zakon nikada ne može biti adekvatno sredstvo za promjenu ,,loših" običaja u jednoj sredini. Isto, ukoliko zakon ne crpi svoj legitimitet iz narodne volje, istorija nas uči da će takav zakon trajati kratko vrijeme i da neće postići svrhu zbog koje je donesen. Inicijativa za izmjenu određenog obrasca ponašanja neke zajednice uvijek mora dolaziti iznutra, a slijedeći metode naša dva velikana, takvu inicijativu je svako od nas, u društvima siromašne ili neadekvatne pravne i političke kulture, dužan pokrenuti. Običajno pravo naših naroda vjekovni je svjedok istih obrazaca u rješavanju praktičnih problema, istog osjećaja o ispravnosti određenih postupaka, kao i istog osjećaja za pravedno i nepravedno. Južnoslovenska pravda sadržana je u običajima naroda kao neposrednom izrazu pravednosti, a oni moraju svoj izraz ostvariti kroz pozitivno pravo u bivšim jugoslovenskim republikama.

LITERATURA

Bogišić, Valtazar. 1867. *Pravni običaji u Slovena*. Zagreb: Štamparija Dragutina Albrechta.

Bogišić, Valtazar. 1874. *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Bogišić, Valtazar. 1884. *O obliku nazvanom inokoština u seoskoj porodici Srba i Hrvata.* Beograd: Štamparija Napredne stranke.

Bogišić, Valtazar. 1927. *Pravni članci i rasprave*. Beograd: Geca Kon.

Bogišić, Valtazar. 2004. *Izabrana djela – Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru*, I tom. Podgorica: CID.

Bogišić, Valtazar. 2004. *Izabrana djela – Studije i članci*, IV tom. Podgorica: CID.

Bogišić, Valtazar i Konstantin Jireček. 1904. „Liber Statutorum Civitatis Ragusii." *Monumenta historico-juridica Sclavorum Meridionalium*, vol. IX, Zagreb: JAZU.

Vukadinović, Radovan. 2009. „Opšti imovinski zakonik za Crnu Goru i savremene kodifikacije". *Zbornik radova sa naučnog skupa 120 godina OIZ-a za Crnu Goru*, ur. Snežana Miladinović, 73–84. Podgorica: Pravni fakultet.

Vračar, Stevan. 1995. *Strukturalnost filozofije prava*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Kovačević Kuštrimović, Radmila. 2011. „Bogišićeva shvatanja o pitanjima kodifikacije". *Spomenica Valtazara Bogišića*, ur. Luka Breneselović, 457–470. Beograd: Službeni glasnik, Institut za uporedno pravo.

Konstantinović, Mihailo. 1969. *Obligacije i ugovori, Skica za zakonik o obligacijama i ugovorima*. Beograd: Pravni fakultet.

Konstantinović, Mihailo. 1982a. „Jugoslovenski građanski zakonik (Austrijski ili crnogorski zakonik?)." *Anali Pravnog fakulteta*, 3–4/82: 384–396.

Konstantinović, Mihailo. 1982b. „Ideje Valtazara Bogišića o narodnom i zakonskom pravu". *Anali Pravnog fakulteta*, 3–4/82: 422–433.

Konstantinović, Mihailo. 2022. „Obrazloženje Prednacrta zakonika o obligacijama (Pregled osnovnih ideja i pojedinih odredaba Prednacrta) jula 1966. godine". *Studia Iuridica Montenegrina*, 4(2): 119–146.

Lukić, Radomir. 1989. „Imovinski zakonik i običajno pravo". U *Stogodišnjica Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru*, ur. Mijat Šuković, 18–22. Titograd: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti.

Martinović, Niko. 1958. *Valtazar Bogišić – Istorija kodifikacije crnogorskog imovinskog prava*. Cetinje: Istorijski institut NR Crne Gore.

Matanović, Ante. 1936. „Jugoslovenski građanski zakonik s obzirom na Opšti imovinski zakonik". *Pravna misao*, br. 5–6.

Milić, Vladimir. 2009. „Valtazar Bogišić kao začetnik istorijske sociologije u nas". U *Zbornik radova sa naučnog skupa 120 godina OIZ-a u Crnoj Gori*, ur. Snežana Miladinović, 18–21. Podgorica: Pravni fakultet.

Mujević, Emil. 2023a. „Ideje Mihaila Konstantinovića o narodnom i zakonskom pravu". *Studia Iuridica Montenegrina*, 5(1): 37–50.

Mujević, Emil. 2023b. „O počecima južnoslovenske pravne kulture". *Studia Iuridica Montenegrina*, 5(2): 71–86.

Orbini, Mavro. 1999. *Kraljevstvo Slavena*. Zagreb: Narodne novine.

Orlić, Miodrag V. 2006. „Uticaj Bogišićevog dela na naše zakonodavstvo". *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 1–2/2006: 99–118.

Orlić, Miodrag V. 2006. „Skica za portrete trojice profesora Građanskog prava". U *Sto šezdeset pet godina Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu*, ur. Jovica Trkulja, 47–52. Beograd: Pravni fakultet.

Orlić, Miodrag V. 2022. „Mihailo Konstantinović i preuređenje građanskog prava". *Anali Pravnog fakulteta*, poseban broj: 41–76.

Perović, Slobodan. 1998/99. „Prirodno pravo u Opštem imovinskom zakoniku za Knjaževinu Crnu Goru". *Zbornik Pravnog fakulteta*, XXII/XXIII.

Perović, Slobodan. 2006. „Skica za jedan portret, Konstantinović Mihailo". *Konstantinović, Mihailo. 2006 (1. izd. 1969). Obligacije i ugovori: Skica za zakonik o obligacijama i ugovorima*, 7–32. Beograd: Pravni fakultet.

Ravlić, Slaven. 2011. „Pravna kultura i pravna promjena: za novi pristup Bogišiću". U *Bogišić i kultura sjećanja*, ur. Josip Kregar, Vlaho Bogišić, Dalibor Čepulo, Petar Miladin, Slaven Ravlić i Filip Hameršak, 53–65. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Leksikografski centar Miroslav Krleža.

Rašović, Zoran. 2018. „(Ne)poznato o štampanju, proglašenju i primjeni Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru u 1888. g". U *Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru*, ur. Zoran Rašović, 15–61. Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti.

Sirotković, Hodimir. 1989. „Rasprava prof. Koste Vojnovića, čitana u JAZU 9. marta 1889. o značenju i znanstvenoj vrijednosti crnogorskog Opšteg imovinskog zakonika". *Rad JAZU*, knj. 445: 157–177.

Stojanović, Petar. 1987. „Primjena Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru (1888)". *Glasnik Odjeljenja društvenih nauka*, 5: 7–67. Titograd: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti.

Stojanović, Petar. 2009. *Izabrana djela – Studije i članci*. Podgorica: CID.

Ćirković, Sima. 1995. *Srbi u srednjem veku*, Beograd: Idea.

Faso, Gvido. 2007. *Istorija filozofije prava*. Podgorica: CID.

Hoerster, Norbert. 2024. *Što je pravo?* Zagreb: Naklada Breza.

Watson, Alan. 2000. *Pravni transplanti*. Beograd: Pravni fakultet.